

дискурсі / Ольга Гомілко. – К. : Наук. думка, 2001. – 340 с.

3. Осиновская И. Ирония и эрос / Инна Осиновская. – М. : “Памятники исторической мысли”, “Российская политическая энциклопедия” РОССПЭН, 2007. – 208 с.

4. Цемборская-Лебода М. Эрос в творчестве Вячеслава Иванова. На пути к философии любви / Мария Цемборская-Лебода. – Томск – М. : Водолей Publishers, 2004. – 256 с.

Разживін В.

– кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та літератури Донбаського державного педагогічного університету

УДК 821.111(73)-311.3.09 “19/20”

**ЖАНР ВЕСТЕРНУ ЯК ХУДОЖНЄ ВТІЛЕННЯ ІДЕЇ
АМЕРИКАНСЬКОГО ІНДИВІДУАЛІЗМУ**

Стаття присвячена дослідженню сучасної белетристики, зокрема роману-вестерну. У ній проаналізовано твори представників цього популярного жанру, визначено їх специфіку в контексті здобутків масової літератури, розглянуто питання соціальної спрямованості вестерну.

Ключові слова: масова література, вестерн, жанр, американський індивідуалізм, соціальна спрямованість.

Разживин В.

– кандидат филологических наук, доцент кафедры украинского языка и литературы Донбасского государственного педагогического университета

**ЖАНР ВЕСТЕРНА КАК ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВОПЛОЩЕНИЕ ИДЕИ
АМЕРИКАНСКОГО ИНДИВИДУАЛИЗМА**

Статья посвящена исследованию современной беллетристики, в частности романа-вестерна. В ней проанализированы произведения представителей этого популярного жанра, определена их специфика в контексте достижений массовой литературы, рассмотрен вопрос социальной направленности вестерна.

Ключевые слова: массовая литература, вестерн, жанр, американский индивидуализм, социальная направленность.

Razhyvin V.

– Candidate of Philological Science (PhD), Associate Professor of the Chair of Ukrainian Language and Literature of Donbass State Teachers' Training University

**THE GENRE OF WESTERN AS A LITERARY EMBODIMENT OF THE
IDEA OF AMERICAN INDIVIDUALISM**

The article is devoted to the study of contemporary fiction, especially the novel-western. The process of becoming this genre and the basic formulaic elements are considered in the article. The certain M.Brand's and L. L'Amour's works are analyzed and their specificity is defined in the context of achievement of mass literature, and the issue of their social orientation is also discussed.

Key words: *mass literature, western, genre, American individualism, social orientation.*

У вітчизняному літературознавстві з часів СРСР усталився зневажливий погляд на масову літературу як на літературу суто «розважальну». Культивованій протягом довгого періоду радянською ідеологічною машиною, він міцно ввійшов у нашу свідомість і закріпився там разом зі шкільним атестатом чи дипломом про вищу освіту, а остаточно домінуючим став уже в роки Незалежності, що дали можливість ознайомитися з фундаментальними дослідженнями в галузі формульної та комерційної літератури. Певні сумніви щодо непогрішності цієї думки останнім часом знайшли підтвердження в сучасному літературному процесі, коли пригодницький роман «Червоний» Андрія Кокотюхи отримав спеціальну відзнаку «Коронації слова» у 2012 році за найкращий історико-патріотичний твір. Щоб розвіяти або ж підтвердити їх, звернімося до класичного жанру масової літератури – вестерну.

Постановка проблеми. Майже вся американська література початку та середини ХХ століття так чи інакше пов'язана з культом «американської мрії», що уособлює в реальному бутті соціально-філософську ідею американського індивідуалізму. Одні письменники її утверджують, пропагують, інші – розвінчують, заперечують, але однозначно працюють у її руслі. На наш погляд, доречним було б з'ясувати, чи знайшла вона своє відображення в масовій «розважальній» літературі, зокрема у вестерні.

Аналіз останніх досліджень. Значний внесок у дослідження жанру зробили передусім американські дослідники. Так, широко відомими читацькому загалові є праці Г. Бергера, Дж. Г. Кавелті, Б. Куклика та інші. На жаль, один із найпопулярніших жанрів масової літератури на сьогодні залишається terra incognita для вітчизняних літературознавців, видавців, читачів, які мали змогу ознайомитися з ним лише в оригінальних текстах чи перекладах російською мовою або ж через посередництво кінематографу. Однак, зважаючи на певні досягнення в процесі дослідження феномену масової белетристики в цілому, наприклад, появу першої в Україні докторської дисертації та монографії з цієї проблеми С. Філоненко, маємо надію, що ситуація зміниться.

Мета статті полягає в корекції однобокого погляду на твори масової літератури як соціально детерміновані, суто «розважальні», що відповідають лише потребам читача відпочити й відійти від дійсності. Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) визначити специфіку становлення вестерну в

американській літературі ХХ століття; 2) виявити вплив ідеї американського індивідуалізму на жанр; 3) проаналізувавши романи кращих авторів, довести, що вони не позбавлені певної соціальної спрямованості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Масова література інтернаціональна за своєю суттю, хоч і в окремих країнах її різновиди мають специфічні національні особливості. Вестерн або ковбойський роман – чи не єдиний з її численних жанрів, що тримається на міцному національному підґрунті. Це жанр власне американський не стільки за авторством, хоча заради справедливості варто констатувати, що переважна більшість письменників, які його розробили, – громадяни США, скільки за локалізацією подій у часі та місці. Вестерн – багатогранний і різноманітний. Його можна схарактеризувати навіть не як жанр, а ширше – як напрям мистецтва. Властивий він не тільки літературі, а й кінематографові та живопису. Вестерн має цілу низку піджанрів, які присвячені війнам з індіанцями, Громадянській війні, Мексиканським війнам, техаським рейнджерам, переселенцям та їхній боротьбі за вільні землі з господарями ранчо, пастухам великої рогатої худоби, вигнанцям і злочинцям, залізниці, відомим ганфайтерам чи ганменам (стрілцям), золотошукачам, помсті та навіть коханню. Проте всі вони поєднані саме місцем і часом дії. Події ковбойських романів розгортаються зазвичай у другій половині ХІХ століття на Дикому Заході, тобто західних американських штатах: Айдахо, Алясці, Арізоні, Вайомінгу, Каліфорнії, Канзасі, Колорадо, Монтані, Нью-Мексіко, Небрасці, Неваді, Оклахомі, Орегоні, Північній Дакоті, Південній Дакоті, Техасі, Юті, а також Західній Канаді та частково Мексиці. Час дії охоплює період приблизно з 1860 року до кінця війн з індіанцями, датованого 1890 роком. У деяких вестернах використано тему Громадянської війни між Північчю та Півднем. Межі жанру також розширено, щоб долучити приєднання Техасу, зокрема Битву при Аламо (1836), і Мексиканську революцію (початок ХХ століття). Бурхливий розвиток вестерну тривав майже всю першу половину минулого сторіччя, але в другій уже відчувається девальвація жанру, яка вилася в пристосуванні до історичних обставин інших країн, зокрема Аргентини, Австралії, Бразилії, Росії та навіть вигаданих космічних колоній.

Зародження вестерну розпочалося в добу романтизму, епоху, що була часом освоєння величезних територій на Півдні й на Заході США, коли фронтір – рухомий кордон між «цивілізацією» і «дикістю» – підходив до узбережжя Тихого океану. Витоки жанру треба шукати, звісно ж, у американській літературі ХІХ століття, у творах Ф. Купера, М. Ріда, Ф. Б. Гарта, а також у романах про індіанців німецького

письменника К. Мая, оскільки в романі-вестерні присутнє безпосереднє продовження літературної традиції, пов'язаної з фронтиром. Однак уже перші серйозні дослідження 60-х років минулого сторіччя вказали на більш глибині корені жанру та на певну близькість його з європейським лицарським романом часів Середньовіччя.

Формально першим вестерном можна вважати роман Е. Елліса «Сент Джонс, або Полонені фронтиту» (1860) чи, що, на нашу думку, значно об'єктивніше, книгу О. Уістера «Віргінець» (1902), яка й сформує матрицю, канон або ж формулу жанру. У своєму баченні ситуації ми спираємося на роздуми Дж. Г. Кавелті, який зазначає: «У більшості випадків формульний зразок існує тривалий період, перш ніж його творці й читацький загал починають осмислювати його як жанр. Наприклад, формула вестерну сформувалася уже в ХІХ ст., але лише у ХХ ст. вестерн було усвідомлено як літературний і кіножанр» [3].

Щоб створити вестерн, потрібно не лише мати уявлення про те, як побудувати цікавий пригодницький сюжет, але й уміння використовувати певні образи й символи, характерні для ХІХ й ХХ століть, такі, як ковбої, піонери, розбійники, шерифи, рейнджери, прикордонні форти, салуни з відповідними культурними темами й міфологією: протиставленням природи й цивілізації, морального кодексу американського Заходу або закону – беззаконню й сваволі.

Щоб більше не повертатися до цього питання, зазначимо, що опис основних складових тексту, які й визначають жанр ковбойського роману, широко розтиражований. У спрощеному вигляді він присутній у різних джерелах, а більш повно викладений у книзі Артура А. Бергера «Жанри популярної культури. Теорії і тексти», де поняття «жанру» практично ототожнюється з кавелтівським поняттям «формули»:

- Час. Як правило, формулі відповідає певний час дії. Наприклад, у вестерні – це межа століть, 1800-ті роки.
- Місце. Формулі відповідає місце дії. У вестерні – це фронтір.
- Герої. Для вестернів характерні ковбої, які найчастіше є законослухняними й не будуть стріляти першими.
- Героїні. Їм властиві особливі риси та характеристики. У вестерні це вчительки, офіціантки в салуні і тощо.
- Злодії. У різних типах вестернів різні типи злодіїв: це корумповані шерифи, дикі індіанці, злодії-банкіри чи вбивці-психопати.
- Другорядні персонажі. У вестерні це городяни, які не можуть захиститися від злодіїв та дикуни, які намагаються їх підкорити.

- Сюжети. Можуть варіюватися. У вестерні вони пов'язані з відновленням порядку й законності, включають сцени стрілянини, переслідування тощо.

- Теми. У класичному вестерні це тема правосуддя.

- Одяг. У вестерні це ковбойські капелюхи, чоботи тощо.

- Пересування. Для вестерна характерні коні.

- Зброя. Для вестерна характерний шестизарядний кольт [цит. за: 6, с. 151].

Звертаємо увагу на те, що у формулі навіть натяк на будь-яку соціальну спрямованість відсутній. Чи насправді це так, спробуємо з'ясувати, проаналізувавши конкретні твори. Задля чистоти експерименту ми не розглядаємо романи класиків жанру (О. Уістера, Ф. Ремінгтона, З. Грея, Д. Шефера та ін.) , які навіть радянська критика визначала не лише як розважальні, а й патріотичні [2], і звернемося до авторів, що писали пізніше (М. Бренда та Л. Ламура), як таких, чиї твори відповідають бренду масової літератури й за кількістю, і за накладом.

Якщо книги Фредеріка Шиллера Фауста (Макс Бренд – один із численних псевдонімів, літературознавці нарахували їх 19) критики вважають ностальгічними за тональністю [2, с. 616], то романи Луїса Ламура відносять до «ревізіоністських» (Revisionist Western). Таку назву використовують для вестернів, у яких змінюються елементи жанру. У другій половині ХХ століття стали помітними зміни у формулі: незвична похмурість тону; використання антигероя; значні ролі сильних жінок; симпатичніше зображення індіанців; критичне ставлення до великого бізнесу, влади, армії; критичне ставлення до надмірної маскулітності; зображення насилля; нетрадиційна сексуальність; чорний гумор; акцентуація беззаконня в цьому періоді, надання переваги реалізму над романтизмом [7].

Відомо, що американський експеримент з індивідуалізмом, як і кожна суспільна ідея, має і світлий, і темний боки. Саме індивідуалізм сприяв розкріпаченню творчого потенціалу особистості, її ініціативі, що дозволило генерувати нові технології, нові форми організації праці, нові ідеї й нові шляхи пізнання світу. Водночас він так чи інакше спрямований лише на матеріальне благополуччя й заважає ствердженню низки нових моральних начал, обмежує ініціативу особистості, корегуючи її під деякі колективні обов'язки. Цей суперечливий дуалізм ідеї знаходить яскраве вираження й на сторінках вестерну.

Залишимо погоні, пограбування, страждання закоханого ковбоя, страх перед індіанцями, чесні поєдинки та вбивства із засідки для менш прискіпливого читача й зосередимося на тих

думках і висловлюваннях, що складають просту житейську філософію героїв цього жанру.

Персонажі роману Л. Ламура «Бендіго Шефтер» із приходом зими змушені припинити своє просування на Захід і будувати місто. Ці люди – яскраві індивідуальності, різні за своїм соціальним походженням, характерами, ідеями та прагненнями. «Ми не мешканці комфортних поселень, не успадкували, як наші європейські предки, належність до якихось суспільних класів. Ми – подорожні. Добре це чи погано – покаже час. Деякі тяглися на Захід, щоб розбагатіти й повернутися, інші – щоб залишитися тут, щоб облаштувати й збагатити цей край» [5]. Вони ще не стали єдиним цілим, тим, що цивілізований світ усвідомлює як суспільство, громаду, але розуміють, що їм треба триматися разом, щоб вижити. «Ми – незнайомці й чужинці, нас випадково поєднав обоз, що пробивався на Захід, а тепер нам випало разом працювати і вчитися узгоджувати свої бажання. Це саме те, що нам потрібно, якщо ми хочемо вижити й стати єдиним цілим, стати містом» [5]. Місто для них не просто будинки, господарські помешкання, школа, церква. Автор відразу наголошує, що «Місто – це порядок, а порядок – це закони. Без них немає цивілізації, миру й спокою» [5]. Парадоксально (у цьому власне й полягає протиріччя американського індивідуалізму), але формально вони будують те, що залишили на східному узбережжі у своїх прагненнях до свободи, і з чим, із різних причин, змиритися не змогли.

Їхнє розуміння правопорядку суттєво відрізняється від загальноприйнятого. Це – не догмат букви закону, не прагнення до вищої справедливості. Радше це правила спільного проживання, що здатні обмежити волю одних, щоб забезпечити спокійне життя інших: «Правопорядок – це не кайдани, навпаки – це свобода й воля. Той, хто слідує за порядком, обмежує лише тих, хто порушує закон – останнім він забезпечує свободу мирно працювати, співати, сміятися і гратися» [5]. Так гадають ті, хто утверджує закон, спрямовуючи свої індивідуальні зусилля в русло загального блага. Ті ж, що за велінням долі чи через власну агресивність, любов до пригод і нестриманість, опинилися по інший бік, думають інакше. Зокрема ця теза досить легко відслідковується в романі М.Бренда «Бандит із Чорних Гір»: «Усе було набагато гірше, ніж уявляв Дюк. Він наївно гадав, що роки, проведені у в'язниці, зроблять його в очах співгромадян чесною людиною. Але під час прогулянки містом він зрозумів, що суспільство, запроторивши злочинця за ґрати, загалом не вимагає від нього покаяння й переродження, а просто ставить на ньому тавро ізгоя, яке все життя вирізнятиме його серед маси законослухняних громадян» [1].

Ситуація ускладнюється ще й тим, що в цьому, сформованому на засадах індивідуалізму, суспільстві й одні, й інші схильні до насильства, обоюдно зброю та щиро вважають, що лише кольт, прозваний ними «миротворцем», здатний встановити істину. Добропорядний громадянин Бендіго Шефтер влучно стріляє, не раз йому доводиться пускати в хід свій пістолет чи рушницю заради захисту спільних інтересів. Однак, потрапивши до цивілізованого Нью-Йорка й позбавившись на деякий час зброї, він відчуває себе «голим». Бандит Джон Марроу, відбувши трирічний термін ув'язнення й вийшовши на свободу, переживає схожі почуття. Він «...витягнув на волю свій револьвер із шістьма патронами в барабані, ласкаво зважив його на довгих пальцях й обережно сховав його» [1].

Поруч із світлою темою утвердження закону та правопорядку, яка домінує у вестерні, можна спостерігати й інший уже темний прояв індивідуалізму: скептичне ставлення до суспільної думки, як визначальної в розумінні суті конкретної людини. «Я повинен був стати кимось, не знаю ким, бо людина – це не те, за кого її визнають інші, а те, ким вона сама себе вважає» [5], – стверджує, перефразовуючи відомий вислів Таро, Бендіго Шефтер у романі Л. Ламура. «Даремна витрата часу – рахуватися з їхньою думкою. Якщо люди зграєю кидаються в погоню, їх нічого не відрізняє від зграї койотів. Якщо один із них загавкає, загавкає вся зграя, не задумуючись про першопричини. Натовп не може думати. Він може повісити кого-небудь або вбити, але думати він не може!» [5] – впевнено заявляє Дюк і законослухняний господар ранчо погоджується з ним у вестерні М. Бренда.

Звідси випливає й таке характерне для американського індивідуалізму явище, на якому наголошують Д. Шляпентох і М. Моїсеєв, як упевненість у своєму праві мати й відстоювати власну думку з будь-якого питання, що вимагає спеціальних знань. У вестернах найбільш повно воно виявляється в ігноруванні вже усталеної думки про ту чи іншу людину. Так Бендіго, отримавши посаду шерифа, обирає за свого помічника бандита, що хотів пограбувати його в дорозі. Жителі містечка призначають вчителем школи професійного картяра. Справжня сутність людини визначається особистим враженням і потребами суспільства, а не походженням, маєтністю чи суспільною думкою. Так, наприклад, у романі Л. Ламура появу нового мешканця супроводжує розмова двох старожилів, яка й слугує підтвердженням нашої тези:

«...Знаєш, що це за чоловік? Він картяр, грає на річкових пароплавах і встряє у різні неприємні історії. Він відправив на той світ із півдюжини людей.

– І що?

– Я подумав, а раптом тобі це цікаво.

– Допоки він веде себе досить пристойно, як і личить джентльмену, у мене немає жодної причини ставитися до нього з недовірою» [5].

Для героїв є цілком природним, що якихось шість мерців не здатні змінити особисте враження про людину. Вони звикли покладатися не на почуте, а на побачене, бо суспільна оцінка, на їх погляд, часто буває не надто справедливою.

«Дюк був убивцею. Тобто існувала думка, що він вбивця, і чим довше він буде залишатися живим, тим більше людей він відправить на той світ. Так, у нього є певний смак, він володіє стилем, швидкістю й упевненістю вродженого вбивці. Рано чи пізно його доведеться ліквідувати заради суспільної безпеки, і, правду кажучи, чим раніше, тим краще, слово честі!» [1]. Бандит Дюк, про якого йдеться, у кінці твору стає на шлях виправлення і теж, між іншим, отримує посаду помічника шерифа.

Про прямий апологетизм індивідуалізму, який досить часто зустрічається у вестернах, вести мову навіть не зручно. «Самому бути легше... Один залежить лише від себе. Чим менше людей, на котрих ти розраховуєш, яким ти довіряєш, тим краще. Особливо в дорозі. Коли все залежить лише від тебе, стаєш обережнішим. Будь мудрим, друже, подорожуй на самоті» [5]. Подібні міркування часто звучать у батьківських настановах, розмовах під час ночівлі біля вогнища, просто в приватному спілкуванні. Прихильники формульного підходу воліють не помічати їх, тоді як колеги американських письменників теж автори вестернів – німець Б. Фелькнер чи росіянин Є. Костюченко – широко їх використовують у своїх романах.

Висновки дослідження. Для вестерну, як і для будь-якого жанру масової літератури, характерне домінування “розважальної” лінії. Він не продукує нових соціальних ідей, а служить лише для їх поширення, доведення для пересічного читача. Специфічні складові тексту роблять його пізнаваним, комфортним для споживача, бо найсильніші переживання, відчуті при прочитанні, не порушують його спокою, а спонукають до гармонізації. Разом з тим у вестерні присутня чітка соціальна спрямованість, яку дослідники схильні заперечувати. Легітимізація насилля не лише укріплює ідеологію індивідуалізму, але й гасить напруження, що виникає між нестриманістю індивідуалістичних імпульсів і спільними ідеалами законності та порядку, подаючи насильницькі дії індивіда як останню можливість захисту суспільства від загрози анархії.

Таким чином, можна стверджувати, що вестерн з усіма його

безкінечними погонями й перестрілками та невибагливою філософією першопрохідців є художнім утіленням ідеї американського індивідуалізму.

Перспективи подальших розвідок ми вбачаємо в порівнянні романів-вестернів із українською історичною прозою про козацтво, що дало б змогу зрозуміти, чому один із найпопулярніших жанрів масової літератури не прижився на наших теренах.

Література

1. Брэнд М. Бандит с Черных Гор [Електронний ресурс] / Макс Брэнд. – Режим доступу : <http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/8726/Brend - Bandit s Chernyh Gor.html>
2. Ващенко А. В. Вестерн / Александр Ващенко // История литературы США. – М. : ИМЛИ РАН, 2009. – Т. 5. – С. 599–627.
3. Кавелти Дж. Г. Изучение литературных формул / Джон Кавелти // Новое литературное обозрение. – 1996. – № 22. – С. 33–64.
4. Карцева Е. Н. Вестерн. Эволюция жанра / Елена Карцева. – М. : Искусство, 1976. – 255 с.
5. Ламур Л. Бендиго Шефтер [Електронний ресурс] / Луис Ламур. – Режим доступу : <http://www.e-reading-lib.com/bookreader.php/32724/Lamur - Bendigo Shefter.html>
6. Філоненко С. О. Масова література в Україні : дискурс / гендер / жанр : монографія / Софія Філоненко. – Донецьк : ЛАНДОН–ХХІ, 2011. – 432 с.
7. Чепурда Г. Продовження літературної традиції фронтиру : роман-вестерн у творчості американських письменників [Електронний ресурс] / Ганна Чепурда. – Режим доступу : http://lingua.lnu.edu.ua/Visnyk/visnyk/Visnyk20/Visnyk20_2/articles/28Chepurda.pdf